

יורים ומורחים

כשלים בבדיקת תלונות על הרג ופציעה של פלסטינים ב'הפגנות השיבה' ברצועת עזה והשימוש במנגנון לבירור עובדתי ככלי למניעת חקירה והעמדה לדין של חיילים

ספטמבר 2020

יורים ומורחים

כשלים בבדיקת תלונות על הרג ופציעה של
פלסטינים ב'הפגנות השיבה' ברצועת עזה
והשימוש במנגנון לבירור עובדתי ככלי
למניעת חקירה והעמדה לדין של חיילים

יש דין, נייר עמדה
ספטמבר 2020

מחקר וכתביה: נועה כהן

עריכה וסיוע בכתביה: זיו שטהל, מרים ויילר

ייעוץ משפטי: עו"ד מיכאל ספרד

עיצוב גרפי: סטודיו יהודה דרי

המועצה הציבורית: עקיבא אלדר, פרופ' רחל אליאור, דן בבלי, עו"ד עביר בכר, חנה בר"ג, פרופ' נעמי חזן, רות חשין, יהושע סובול, פרופ' עוזי סמילנסקי, ד"ר רועי פלד, פול קדר, דני קרוון, עו"ד יהודית קרפ, יאיר רטלוי.

מתנדבי יש דין: ד"ר יהודית אלקנה, מיה ביילי, אסנת בן שחר, חנה בר"ג, עו"ד ד"ר אסנת ברתור, חנה גוטליב, רוני גלבוש, תמי גרוס, דינה הכט, יורם זאבי, איילה זוסמן, רחלה חיות, שרה טולידאנו, דניאל כהן, בנצי לאור, ג'ודי לוך, אריה מגל, שרה מארליס, אדי סער, דליה עמית, ניבה ענבר, נאוה פולק, אמיר פיינסקי, טליה פקר בריו, רותי קדר, עדנה קלדור, לילך קליין דולב, ד"ר יואל קלמס, ד"ר נורה רש, ד"ר הדס שינטל, עידית שלזינגר, אילנה מקי שפירא, ד"ר צביה שפירא.

צוות מקצועי: יודית אבידור, דן אואן, מייסון בדוי, עו"ד חגי בניזמן, מוראד ג'אדאללה, חנה דולין, ליה דקל, מרים ויילר, שרונה וייס, עו"ד מיכל זיו, עו"ד שלומי זכריה, אמיר חבקין סררו, ניג'מה חג'אזי, עמרי נג'אד, עו"ד מיכאל ספרד, פיראס עלמי, ליאור עמיחי, מוניר קאדוס, עו"ד פאדיה קואסמי, יונתן קנוניץ, זיו שטהל.

פעילות יש דין בשנת 2020 נתמכה על ידי:

Catholic Agency for Overseas Development (CAFOD), Federal Republic of Germany, The Foundation for Middle East Peace (FMEP), Irish Aid, The Netherlands Ministry of Foreign Trade and Development, Norwegian Ministry of Foreign Affairs, The Norwegian Refugee Council, New Israel Fund (NIF), Oxfam Novib, The Rockefeller Brothers Fund, The Sam and Bella Sebbra Charitable Trust, NGO Development Center, United Nations Development Program (UNDP), Asamblea de Cooperación Por la Paz (ACPP), Spanish Agency for International Development Cooperation (AECID), Misereor, European Union EIDHR – European Instrument for Democracy & Human Rights, Pro Victimis, Consulate General of France in Jerusalem.

בשער: מפגינים פלסטינים נמלטים מירי גז מדמיע במהלך אירוע מחאה בשם "נשים פלסטיניות למען שיבה ושבת המצור", שהתקיים במסגרת הפגנות השיבה ממזרח לעיר עזה בסמוך לגדר עם ישראל, 3 ביולי 2018 (צילום: מוחמד זענון, אקטיביסטילס).

יש דין הוא ארגון שעיקר מימונו הוא מיישויות מדיניות זרות. רשימת התורמים לנו מפורטת באתר רשם העמותות ובאתר האינטרנט שלנו. יש דין גאה להיות ממומן על ידי מדינות שסבורות כמונו, שהכבוש הוא לא עניין פנים-ישראלי ותורמות לקידום זכויות אדם.

בדיקת תלונות על הרג ופציעה של פלסטינים בהפגנות השיבה ברצועת עזה - תקציר הנתונים:

- 234 מקרי מוות של פלסטינים הביאו עד כה לפתיחת 17 חקירות בלבד, רובן עדיין פתוחות
- רק בעקבות אירוע אחד שבו נהרג מפגין פלסטיני הוגש כתב אישום נגד חייל, בעבירה מתחום המשמעת שאינה קשורה להמתה
- המנגנון לבירור עובדתי אינו בודק תלונות על מקרי פציעה של מפגינים באופן גורף; הצבא לא פתח בחקירה של אף מקרה פציעה, גם כשמדובר בפציעות קשות וללא תלות בנסיבות
- שנתיים לאחר תחילת האירועים, כ-80% מכלל האירועים שהועברו לבדיקת מנגנון הבירור נמצאים עדיין בהליכי בדיקה או חקירה

א. מבוא

החל מ-30 במארס 2018 (יום האדמה המצוין מדי שנה על ידי הפלסטינים בישראל) התקיימו מדי יום שישי, ולעתים גם באמצע השבוע, הפגנות המוניות ברצועת עזה בסמוך לגדר עם ישראל. ההפגנות התקיימו במחאה על הסגר שמטילה ישראל על רצועת עזה מאז ניצחון החמאס בבחירות ב-2007, ובקריאה למימוש זכות השיבה של הפליטים הפלסטינים, וזכו לכינוי "הפגנות השיבה". הפגנות אלה התקיימו באופן רציף למדי עד סוף 2019, והשתתפו בהן עשרות אלפי תושבים פלסטינים מרצועת עזה, בהם גברים, נשים, בני נוער וילדים, במספרים שנעו בין עשרות אלפי מפגינים בשבועות הראשונים להפגנות, לכמה מאות בודדים.

בתגובה להפגנות אלה נקט הצבא הישראלי מדיניות פתיחה באש המתירה לחיילים לעשות שימוש בכוח בעל פוטנציאל קטלני, כולל אש חיה, כלפי מפגינים המסווגים על ידם כ"מסיתים מרכזיים" או "מפירי סדר מרכזיים". מתשובת הצבא לעתירה שהגישו ארגוני זכויות אדם, בהם יש דין, שאיתגרה את חוקיות הוראות הפתיחה באש בהפגנות על גדר הרצועה, עלה כי השימוש באש חיה כלפי אותם "מסיתים" או "מפירי סדר" מרכזיים התאפשר בתנאים מסוימים גם אם לא סיכנו באופן ממש ומידי חיי אדם. מדיניות זו ביטאה זלזול חסר תקדים בחיי אדם מצד ישראל, וגרמה להרג ולפציעה של מפגינים בהיקף חריג אפילו ביחס לסטנדרטים המוכרים במסגרת הכיבוש הישראלי והעימותים האלימים שהוא מייצר בשטחים הכבושים.

על התוצאות הקטלניות של מדיניות הפתיחה באש שהנהיגה ישראל בתגובה להפגנות ניתן ללמוד מנתונים שאספו ארגוני זכויות אדם ברצועת עזה, כמו גם מנתונים רשמיים שהעביר הצבא ליש דין בנוגע לתחקור האירועים האלה. משני המקורות עולה כי מאות מפגינים פלסטינים נהרגו באירועים הסמוכים לגדר.

ב-86 ימי השישי שבין 30 במארס 2018 ל-27 בדצמבר 2019, בהם התקיימו באופן קבוע ההפגנות, תיעד ארגון זכויות האדם הפלסטיני ברצועת עזה PCHR **217 הרוגים** בקרב המפגינים הפלסטינים, בהם 48 ילדים, 2 נשים, 9 בעלי מוגבלויות, 4 פרמדיקים ו-2 עיתונאים. עוד מעלים נתוני הארגון כי בהפגנות נפצעו יותר מ-14,500 איש, 207 מהם נותרו משותקים לצמיתות, ו-149 מהם איבדו איברים כתוצאה מפציעותיהם.¹

גם מרכז אל מיזאן לזכויות אדם שברצועת עזה תיעד מספרים דומים, ומדווח כי מ-30 במארס 2018 ועד 20 בדצמבר 2019, ב-85 הפגנות שבועיות, **נהרגו 215 פלסטינים**, בהם 47 ילדים. מספר הפצועים בהפגנות הגיע ל-19,173 בני אדם, מתוכם 9,506 מאש חיה שירו חיילים ישראלים.²

לפי נתונים שאסף משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים (OCHA), בתקופה שבין 30 במארס 2018 עד 31 ביולי 2019, נהרגו במסגרת הפגנות השיבה 206 פלסטינים, ונפצעו לא פחות מ-33,687 בני אדם. הפציעות כללו פגיעה מירי אש חיה, פגיעה מכדורי גומי, פגיעה מירי של מיכלי גז ופציעות נוספות.³

רקע כללי לחקירת מקרי הרג וירי והמדיניות בנוגע לחקירת אירועי עזה

את הליכי הבדיקה והחקירה של מקרי פגיעה והרג של פלסטינים בהפגנות השיבה יש לראות בתוך הקונטקסט הרחב יותר שבו מתקיימות ההפגנות: הכיבוש הישראלי שבו נתונים שטחי הגדה המערבית ורצועת עזה מאז יוני 1967. אופי השליטה האפקטיבית של ישראל ברצועת עזה אמנם השתנה מאז מהלך ההתנתקות שביצעה ישראל ב-2005, אולם זהו עדיין משטר של כיבוש - גם אם שונה באופן מהותי מאופי השליטה בגדה המערבית. גם כיום, ישראל שולטת במעברי הגבול היבשתיים ובתנועת אנשים אל רצועת עזה וממנה; בכניסה של סחורות ומוצרים כולל מוצרי מזון ודלק; במרחבים הימיים והאוויריים של הרצועה ובתנועה בהם; במרשם האוכלוסין; באספקת החשמל ובתפקוד של תשתיות חיוניות, ובתחומי שלטון אקוטטיים נוספים. משמעות הדבר היא כי דיני הכיבוש עדיין חלים גם ברצועת עזה.⁴

חקירת מקרי פגיעה והרג של פלסטינים בהקשר הקונקרטי של ההפגנות היא חלק ממערך רחב יותר של חובת ישראל להגן על האוכלוסייה המוגנת בשטח כבוש הנתונה לשליטתה. בהקשר זה, מערכת אכיפת החוק על חיילים פועלת הן מתוקף הוראות המשפט הישראלי החלות על הצבא, והן לאור החובות המוטלות על הצבא הישראלי ככוח כובש לפי המשפט הבינלאומי.⁵ ככלל, הוראות הצבא

1 ראו דיווח באתר PCHR: <https://www.pchrgaza.org/en/?p=14387>. ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.

2 ראו הדעה לעיתונות של אל מיזאן מ-20.12.2019 באתר הארגון: **85th Friday of the Great Return March Demonstrations: 44 Wounded, Including 18 Children, One Woman and One Journalist**. ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.

3 נתוני OCHA על פציעות והרוגים ברצועת עזה ראו באתר הארגון: **Casualties in the context of demonstrations and hostilities in Gaza | 30 Mar 2018 - 31 July 2019**. ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.

4 לקריאה נוספת ופירוט על האופן שבו ישראל עדיין שולטת בנעשה ברצועת עזה ראו "**עזה מבפנים**" באתר גישה. ביקור אחרון באתר: 12.8.2020. כתוצאה מהמשך השליטה של ישראל בתחומי שלטון כה אקוטטיים, דיני הכיבוש עדיין חלים ברצועת עזה גם לאחר ההתנתקות. ראו: **מדד השליטה - אחריותה המתמשכת של ישראל ברצועת עזה**, גישה (2011).

5 לרקע על חובת ישראל לחקור פגיעה של חיילים בפלסטינים ולנתונים עכביים על פעילות מערכת אכיפת החוק הצבאית נגד חיילים החשודים בביצוע עבירות פליליות כלפי פלסטינים בגדה המערבית וברצועת עזה ראו את דף הנתונים: **אכיפת חוק על חיילים החשודים בפגיעה בפלסטינים וברכושם - סיכום נתוני 2017-2018**, יש דיין (נובמבר 2019).

עצמו קובעות כי בכל מקרה מוות של פלסטיני שלא בפעילות לחימה של ממש יש לפתוח באופן מידי בחקירה פלילית של האירוע. זו גם עמדת יש דין, ומכאן הציפייה כי הצבא יחקור כל מקרה שבו נהרג אזרח פלסטיני במסגרת פעילות אזרחית כמו הפגנה בלתי חמושה. הוראות הצבא אינן קובעות חובת חקירה מיידית במקרים של אירועי פציעה, אך מובן שגם תלונות על גרימת פציעות ופגיעות אחרות צריכות להיחקר ביעילות ובמהירות כאשר הן מעלות חשד לביצוע עבירה או לפגיעה בחפים מפשע ללא כל הצדקה.

ישראל אינה מקבלת את עמדה זו וביחס להפגנות בעזה היא אינה פועלת על פי הכללים שהיא עצמה הגדירה, לפיהם יש לפתוח מיידית בחקירה פלילית בעקבות מקרי מוות של תושבים שאינם במסגרת פעולות לחימה. ישראל ראתה ורואה בהפגנות השיבה אירועים אלימים שהתרחשו כחלק מהעימות המזוין שבו היא נתונה עם חמאס, וגזרה מכך מסגרת משפטית נפרדת לטיפול בתלונות הנמסרות לה על פגיעות שנגרמו בעת ההפגנות. עמדה זו של ישראל הובהרה במסגרת שתי עתירות לבג"ץ שהוגשו בעקבות התגובה הישראלית להפגנות ברצועת עזה.

באפריל 2018 הגיש ארגון יש דין, ביחד עם האגודה לזכויות האזרח והארגונים גישה והמוקד להגנת הפרט, עתירה לבג"ץ נגד הוראות הפתיחה באש שבהן נעשה שימוש בהפגנות ליד הגדר, שהתירו ירי חי על מפגינים והביאו למותם של מאות ולפציעתם של אלפים.⁶ עתירה נוספת הוגשה על ידי ארגון עדאלה וארגון אל מיזאן העזתי.⁷ בעתירה שהגיש יש דין נטען כי הוראות הפתיחה באש מתירות לחיילים לירות ירי חי על מפגינים גם כאשר ברור כי הם אינם מסכנים חיי אדם. עוד נטען כי ההפגנות בעזה מהוות אירועים אזרחיים, גם כאשר הן כוללות שימוש באלמות העשוי להצדיק הפעלת כוח מסוים מצד ישראל, ולכן ההתמודדות איתן צריכה להיעשות במסגרת כללי אכיפת החוק שבדיני זכויות האדם הבינלאומיים ולא במסגרת דיני החימה.

בתשובה לעתירה דחתה ישראל את הטענות כי מדובר בהפגנות אזרחיות, בטענה כי הפגנות השיבה בעזה תוכננו ואורגנו על ידי ארגון חמאס כחלק מטקטיקה סדורה ומחושבת במסגרת המאבק המזוין שלו מול ישראל. על פי טענה זו, בהפגנות הורגשה נוכחות בולטת של פעילי חמאס, ורבים מהם נשלחו להפרות הסדר והונחו לשלהב את ההמון, לעודד את התקדמותו לשטח ישראל, להוביל לפריצת המכשול הביטחוני (הגדר בין הרצועה לישראל) ולבצע פיגועים.⁸ העמדה הישראלית מכירה בכך שבהפגנות השתתפו גם אזרחים שאינם פעילי הארגון ואינם נחשבים למי שלוקחים חלק ישיר בלחימה, אך גורסת כי הפעילות כולה, ששילבה סדרה של פעולות לחימה ואירועים אזרחיים שכללו לעיתים שימוש באלמות, התרחשה כחלק מהעימות המזוין שקיים בין ישראל לחמאס; על כן, לפי העמדה הישראלית, המסגרת המשפטית שחלה על התגובה להפגנות היא דיני החימה, ומהם יש לגזור גם את אופן ההתמודדות עם הפרות סדר אזרחיות המתרחשות בתוכן ("דיני אכיפת החוק שבדיני העימות המזוין"). זוהי טענה משפטית חדשנית למדי, שכן הגישה המקובלת רואה בדיני אכיפת החוק פרדיגמה נפרדת שאינה חלק מדיני העימות המזוין. בנוגע להוראות הפתיחה באש שיושמו אל מול ההפגנות טען הצבא כי הן עולות בקנה אחד עם הדין הישראלי והבינלאומי. המדינה סירבה לחשוף את ההוראות בטענה שהן חסויות, אך אישרה כי הן אכן מתירות שימוש בכוח בעל פוטנציאל קטלני כלפי "מפירי סדר מרכזיים".

6 בג"ץ 3003/18, יש דין – מתנדבים לזכויות האדם נ. ראש המטה הכללי של צה"ל. לקריאת העתירה ולפרטים נוספים ראו [באתר יש דין](#).

7 בג"ץ 3250/18, עדאלה ואח' נ' ראש המטה הכללי של צה"ל ואח'. לקריאת העתירה ולפרטים נוספים ראו [באתר עדאלה](#).

העתירה נדחתה פה אחד על ידי בית המשפט במאי 2018. לאור זאת, המשטרה ישראל לנקוט באותה מדיניות פתיחה באש שהנהיגה מראשית ההפגנות בסמוך לגדר ברצועת עזה. לאור זאת גם נקבעה המדיניות הישראלית לבדיקה וחקירה של טענות ותלונות בדבר חשד להפרת חוק מצד חיילים ולפגיעה במפגינים פלסטינים.

ואולם האירועים ברצועה היו אירועים אזרחיים שבהם השתתפו גם - ואולי בעיקר - תושבים שאינם חמושים ולא יכולים להיות מוגדרים לוחמים על פי שום אמת מידה. בחלק מההפגנות השתתפו אלפים רבים של תושבי עזה - נשים, ילדים וגברים. אף שחלק מההפגנות כללו ביטויי אלימות כמו יודי אבנים, הבערת צמיגים, השלכת בקבוקי תבערה וניסיונות לפגיעה בגדר, קשה לטעון כי עשרות אלפי המשתתפים האלה הם לוחמים הנוטלים חלק בלחימה בשעה שהם משתתפים בהפגנה. ישראל עצמה אינה מכחישה כי בהפגנות השתתפו גם אזרחים פלסטינים שלדבריה "אינם מעורבים בפעולות טרור", והצהירה כי היא אינה רואה בעצם נוכחותם של תושבי עזה בהפגנות "השתתפות ישירה בפעולות האיבה"⁸. לפיכך, עמדת יש דין היא כי המסגרת המשפטית שחלה על ההתמודדות עם אירועים אלה, כמו גם כללי הפתיחה באש הנובעים ממנה, נוגעת לדיני אכיפת החוק ולא לדיני הלחימה; מכך נגזרת גם החובה לחקור חשדות למעשים פליליים, ביניהם גרימת מותם של תושבים פלסטינים בניגוד לחוק.

חיילים ישראלים יורים גז מדמיע על פלסטינים המתאספים בסמוך לגדר בין רצועת עזה לישראל בשבוע השביעי להפגנות השיבה, 11 במאי 2018 (צילום: אורן זיו, אקטיביסטילס)

8 הצהרות אלה ניתנו במסגרת תגובת המדינה בבג"ץ 3003/18, יש דין - מתנדבים לזכויות האדם נ. ראש המטה הכללי של צה"ל, ובבג"ץ 3250/18, עדאלה ואח' נ' ראש המטה הכללי של צה"ל ואח'.

ב. הליכי הבדיקה והחקירה של אירועי עזה

לאחר פסיקת בג"ץ ולאור התפיסה הצבאית הרואה בהפגנות המתקיימות בסמוך לגדר עם רצועת עזה אירועים שחלים עליהם דיני העימות המזוין, הצבא ייצר הפרדה מוחלטת בין הטיפול השוטף של מערכת אכיפת החוק הצבאית באירועי פגיעה בפלסטינים לבין חקירת חשדות לעבירות במסגרת ההתמודדות עם אירועים אלה.

תלונות על פגיעה ומוות: פתיחה בחקירה מותנית בבירור עובדתי

התפיסה המשפטית שאימץ הצבא ביחס לתגובה להפגנות גורסת כי אירועים אלה אינם חלק מפעילות שגרתית לאכיפת החוק, הנבחנת על פי סטנדרטים של הדין הישראלי והבינלאומי המחייב את ישראל בהיותה הכוח הכובש, כי אם פעילות המוכפפת לכללים המסדירים לחימה - כללי המשפט ההומניטרי הבינלאומי. על פי כללים אלה, כדי להורות על פתיחה בחקירה פלילית אין די בהגשת תלונה בעקבות פגיעה שנגרמה לאזרחים, וכאשר הנסיבות המיידיות לתלונה אינן מגלות חשד ברור לביצוע פשעי מלחמה שלא ניתן להצדיקם בשום מקרה - כמו ביזה או שימוש במגן אנושי, יש לקיים ראשית 'הערכה עובדתית' שעל בסיסה תתקבל מאוחר יותר ההחלטה אם לפתוח בחקירה.⁹

בעוד שתלונות ודיווחים על פגיעה, פגיעה או מוות של פלסטינים המועברים לידיעת הצבא נבחנים בדרך שגרה בידי הפרקליטות הצבאית המחליטה אם לפתוח בחקירה פלילית בעניינם, תלונות דומות הנוגעות לאירועים שהתרחשו בהפגנות ברצועת עזה נבחנות ראשית על ידי מנגנון לבירור עובדתי המכונה על ידי הצבא "המנגנון המטכ"לי לתחקור אירועים חריגים".

עבודת המנגנון אינה מהווה חלק מחקירה פלילית. מנגנון הבירור נועד לצורך קיום של **הערכה עובדתית מהירה** בטרם החלטה על פתיחה בחקירה, והוא אמור לאסוף חומרים ונתונים שיכולו לסייע לפרקליטות הצבאית בקבלת החלטה אם לפתוח בחקירה, וכן לצורך הפקת לקחים מבצעיים והסקת מסקנות לצרכים צבאיים פנימיים.¹⁰ החומר שנאסף על ידי צוות המנגנון במהלך עבודתו נותר חסוי, והוא אינו יכול לשמש נגד חשודים המעורבים באירוע במקרים שבהם יוחלט על פתיחה בחקירה פלילית.

מנגנון הבירור המטכ"לי הוקם במהלך המבצע הצבאי שקיימה ישראל בעזה בקיץ 2014 (מבצע "צוק איתן") על מנת לחקור אירועים המעלים חשד להפרה של דיני החימה, ומאז הוא משמש מנגנון קבוע לבדיקת תלונות וחשדות להפרה של דיני החימה. בהודעה על הקמת המנגנון נכתב כי זהו "חלק מתהליך יישום המלצותיה של הוועדה הציבורית בראשות שופט בית המשפט העליון (בדימוס) יעקב טירקל",¹¹ ונראה שזהו צעד נוסף שנקטה המערכת הצבאית על מנת להתמודד עם

9 ועדת טירקל, **דו"ח שני: הבדיקה והחקירה של תלונות וטענות בדבר הפרות של דיני החימה על פי המשפט הבינלאומי** (פברואר 2013) [להלן **דו"ח טירקל**], עמ' 372.

10 על פי תשובת הצבא לבקשה שהגיש יש דין על פי חוק חופש המידע בנוגע לפעילות מנגנון הבירור המטכ"לי, 4.8.2019.

11 **בדיקה וחקירה של אירועים חריגים במערכת "צוק איתן"**, אתר הפרקליטות הצבאית. ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.

הביקורת שהושמעה כלפי פעילותה ולהתאים את מנגנוני הבדיקה והחקירה הישראלים הפנימיים לכללי המשפט הבינלאומי.¹²

עבודת מנגנון הבריור: מדיניות של עמימות וחוסר שקיפות

הצבא החל להפעיל את מנגנון הבריור לבדיקת מקרי הירי וההרג בהפגנות ברצועת עזה כבר ב-4 באפריל 2018, לאחר ההפגנה הראשונה שהסתיימה ב-15 הרגים פלסטינים וכ-800 פצועים מאש חיה. בראש המנגנון עמד בתחילה תא"ל מוטי ברוך, שהיה ראש חטיבת תורה והדרכה במטה הכללי,¹³ ועם סיום תפקידו התחלף העומד בראש המנגנון וכיום זהו אלוף איתי יורוב, מפקד המכללות הצבאיות.¹⁴

מידע שמסר הצבא בהזדמנויות שונות מעלה כי פעילות המנגנון אינה ממוקדת אך ורק בביצוע בירור עובדתי מהיר שנועד לסייע לפצ"ר בקבלת החלטה אם לפתוח בחקירה פלילית. בתשובה לשתי העתירות שהגישו יש דין וארגונים נוספים נגד הוראות הפתיחה באש שהנהיגה ישראל ביחס להפגנות ברצועת עזה התייחס הצבא לפעילותו של מנגנון הבריור המטכ"לי, ומסר כי במקביל לתפקידו בקיום "בירור עובדתי מקיף של האירועים ואיסוף נתונים וחומרים רלוונטיים [...] לקבלת הכרעה בשאלה אם קיים חשד סביר לביצוע עבירה פלילית המצדיק פתיחה בחקירה פלילית", הוא משמש "ערוץ נוסף להפקת לקחים מבצעיים".¹⁵ מידע זה לגבי פעילותו הכפולה של המנגנון חזר על עצמו גם בתשובה שהעביר הצבא ליש דין במענה לשאלות בנושא פעילות המנגנון והרכבו

באשר להרכב המנגנון, לא נמסרו פרטים מדויקים על זהות החברים בו. בעניין זה השיב הצבא תשובה עמומה למדי, והסתפק באמירה כי "במסגרת המנגנון פועלים צוותי תחקור, עמם נמנים קצינים בסדר ובמילואים, בעלי מומחיות במקצועות צבאיים שונים", וכי "מלווים אותם משפטנים בעלי ניסיון בתחום החקירות".

12 לקריאה על השימוש של ישראל במנגנון הבריור על מנת לייצר מראית עין של חקירות לאחר המבצע הצבאי "צוק איתן", ראו: **נוהל טיוח - חקירתם לכאורה של אירועי "צוק איתן"**, בצלם (2016). חלק ניכר מהביקורת ששלחה בדו"ח בצלם בעניין אי שקיפות של המנגנון ושל אופן עבודתו, אי בהירות לגבי סוגי האירועים שהובאו לבחינתו ואי הגבלת משך הבדיקה שלו בזמן רלוונטיים ביותר גם לענייננו.

13 הפרקליטות הצבאית, **האירועים בעזה: שאלות ותשובות - חקירת טענות להתנהגות בלתי הולמת (באנגלית בלבד)**, אתר הפרקליטות הצבאית (פברואר 2019). ביקור אחרון באתר: 21.8.2020.

14 על פי תשובת הצבא לבקשה שהגיש יש דין על פי חוק חופש המידע בנוגע לפעילותו של מנגנון הבריור המטכ"לי, 4.8.2019. ראוי לציין כי עצם מינויו של אלוף יורוב לתפקיד זה מעורר תהייה, על רקע עמדות שהביע בעבר ביחס לשימוש באלמות כלפי פלסטינים. ב-2009 כאשר שימש יורוב בתפקיד מפקד חטיבת כפיר, הפועלת בעיקר בגדה המערבית, הוא העיד במשפטו של סגן אדם מלול שהואשם בהכאת פלסטינים (תיק בית דין צבאי מרכז [מחוזי] 205/09), והודה כי הוא מתיר הפעלת אלימות פיזית מצד החיילים במסגרת "תיחקורים" ספונטניים של אזרחים פלסטינים, גם כשמדובר בעוברי אורח שאינם חשודים בדבר ושלא נשקפת מהם כל סכנה. וירוב ננף בעקבות הדברים על ידי מפקד פיקוד מרכז ונרשמה לו הערה פיקודית. ביוני 2009 עתר ארגון יש דין ביחד עם האגודה לזכויות האזרח לבג"ץ (בג"ץ 5282/09) ויש דין נ' הרמטכ"ל גבי אשכנזי בדרישה להשעות באופן מיידי את יורוב מתפקידו ולפתוח בחקירה פלילית נגדו בגין עבירת אלימות וחריגה מסמכות. ביוני 2010 אכן הורה הפרקליט הצבאי באותה עת, אביחי מנדלבלט, על פתיחה בחקירה פלילית נגד יורוב, ובעקבות זאת העתירה נמחקה. בינואר 2011 החליט הפרקליט הצבאי על סגירת תיק החקירה נגד יורוב מבלי לנקוט נגדו שום צעדים. ראו דיווח על כך באתר יש דין ובאתר האגודה לזכויות האזרח.

15 בג"ץ 3003/18, יש דין - מתנדבים לזכויות האדם נ' ראש המטה הכללי של צה"ל, בג"ץ 3250/18, עדאלה ואח' נ' ראש המטה הכללי של צה"ל ואח', תגובה מטעם המדינה, 29.10.2018, ס' 47.

נוסף לעמימות שנוקט הצבא בעניין הרכב המנגנון והיעדר המידע בדבר זהות חבריו, אחד הקשיים המרכזיים שמעוררת פעילותו היא חוסר השקיפות שמאפיינת אותה. המנגנון אינו מפרסם כל מידע על אופן פעולתו או על הקריטריונים המגדירים אילו מקרים יועברו לבחינתו, וגם שאלות קונקרטיות שהעביר יש דין בנוגע לאירועים שהועברו לבחינת המנגנון לא נענו על ידי הצבא. למעט נתונים מספריים כלליים לגבי מספר האירועים שהועברו לבחינת המנגנון וסך האירועים שבחינתם הסתיימה - **אין כיום כל מידע פומבי באשר לבדיקות שמבצע מנגנון הבירור, או לקווים המנחים של עבודתו.**

נוסף על כך, העובדה כי מנגנון הבירור המטכ"לי אינו מתפקד ככלי בלעדי לאיסוף נתונים מהיר ועובדתי לצורך החלטה על פתיחה בחקירה פלילית אלא משמש במקביל גם כלי להפקת לקחים מבצעיים, עשוי ליצור פוטנציאל לניגוד עניינים ולפגוע בחקירות עתידיות, ככל שיוחלט על פתיחתן. ביקורת שנשמעה בעבר והובעה בפירוט בעדויות שנשמעו בפני ועדת טירקל עמדה על הקושי העקרוני בהסתמכות על תחקירים מבצעיים ככלי להחלטה על פתיחה בחקירה: בין היתר נטען כי התחקיר עלול לפגום בחקירה עתידית כיוון שהוא עשוי לשמש לתיאום עדויות בין המשתתפים בתחקיר; כי אי הגבלתו בזמן של התחקיר המבצעי עלולה לגרום לדחייה בלתי סבירה של החקירה; וכי התחקיר המבצעי מבוסס בדרך כלל על גרסאות הכוחות הלוחמים מבלי שנגבות עדויות מהמתלוננים או מעדים אחרים.¹⁶ על רקע קשיים אלה ואחרים סברה ועדת טירקל כי "יש להקים מנגנון נפרד לצורך עריכת ההערכה העובדתית [...], אשר יאפשר לקיים הערכה העומדת בתנאי המשפט הבינלאומי".¹⁷

הקשיים והחששות שהובעו בפני ועדת טירקל באשר להסתמכות על התחקיר המבצעי ככלי להחלטה על פתיחה בחקירה עשויים להתעורר גם בנוגע לפעילות מנגנון הבירור המטכ"לי בחקירת אירועי הפגנות השיבה, בייחוד על רקע ההתמשכות הבלתי סבירה של בדיקת האירועים, כפי שמעידים נתונים שמסר הצבא בנוגע לפעילות המנגנון. הנתונים שיוצגו להלן מסכמים את הידוע ליש דין על משך ההליכים ועל תוצאות עבודתו של מנגנון הבירור ביחס לתלונות על חשד להפרת דיני הלחימה באירועי הפגנות השיבה בין מרץ 2018 למרץ 2020, וכן על ההליכים הפליליים שנפתחו בצבא בעקבות עבודת המנגנון ותוצאותיהם.

16 דו"ח טירקל, המלצה מס' 5: הערכה עובדתית, עמ' 319.

17 שם, עמ' 320.

ג. נתונים: כך מונעת המערכת הצבאית חקירה והעמדה לדין של חיילים

נתונים שהעביר הצבא ליש דין מלמדים על היקף הפעילות של מנגנון הברור, ועל תוצאות עבודתו.¹⁸ הנתונים המספריים הם כלליים ולא מאפשרים לבחון את איכות הבדיקה או את הקווים המנחים של עבודת המנגנון, אבל ניתן להסיק מהם שתי מסקנות עיקריות בנוגע לאופן שבו מנגנון הברור משמש את המערכת הצבאית החותרת להימנע מחקירה והעמדה לדין של חיילים הפוגעים בפלסטינים.

התוצאה היא הקובעת ולא הנסיבות: מדיניות של אי חקירת מקרי פציעה

מנתוני הצבא עולה כי **מנגנון הברור עסק אך ורק בבדיקת תלונות על אירועים שבהם נהרגו מפגינים פלסטינים**. מנגנון הברור הצבאי לא עסק ולו במקרה אחד מבין אלה של אלפי הפצועים - רבים מהם פצועים קשה, מהם פצועי ירי שנותרו משותקים לכל החיים ומפגינים שאיבדו איברים. עובדה זו כשלעצמה מטרידה ומעלה את השאלה מה עלה בגורלן של תלונות על פציעות של מפגינים. שאלה זו מטרידה במיוחד לאור העובדה שבתכתובות נפרדות שהועברו במענה לשאלות יש דין על אכיפת החוק על חיילים החשודים בפגיעה בפלסטינים, הבהיר הצבא כי הטיפול באירועי עזה מתקיים בנפרד מהטיפול השוטף של מערכת החוק הצבאית בתלונות על פגיעות בפלסטינים. לפיכך, גם הנתונים שהועברו ליש דין על טיפול מערכת אכיפת החוק בחיילים החשודים בפגיעה בפלסטינים אינם כוללים כל טיפול מצד הצבא בדיווחים על מקרי פציעה של פלסטינים באירועי ההפגנות בסמוך לגדר עם רצועת עזה.¹⁹

על פי מידע שהתפרסם באתר הפרקליטות הצבאית, המקרים שהועברו לבחינת מנגנון הברור הובאו לידיעת הצבא דרך מקורות מידע שונים, ביניהם דו"חות מבצעיים של היחידות בשטח ודיווחים בכלי התקשורת, וכן דרך יותר מ-60 דיווחים שהועברו לבדיקת המנגנון בעקבות תלונות שהוגשו על ידי ארגוני סיוע ובשם משפחות של הנפגעים.²⁰ נתונים אלה מחזקים את האפשרות כי הצבא סבור כי תפקידו מסתכם בבדיקת האירועים שבהם נהרגו מפגינים, וכי הוא אינו טורח כלל לברר אירועים שבהם מפגינים "רק" נפצעו, לעיתים פציעות קשות וחמורות.²¹ ²² לראיה, ארגון זכויות האדם PCHR

18 כל הנתונים המובאים בחלק זה מבוססים על תשובות שהעביר הצבא ליש דין במענה לבקשות על פי חוק חופש המידע בתאריכים 4.8.2019 ו-9.3.2020, אלא אם כן צוין במפורש מקור אחר למידע.

19 כך למשל, במענה שהעביר הצבא ליש דין ב-7.4.2020 בנוגע לתלונות ודיווחים על חשד לפגיעה בפלסטינים מסר הצבא נתונים לגבי תלונות ודיווחים על חשד לפגיעה בפלסטינים בשנת 2019, תוך ציון העובדה כי נתונים אלה אינם כוללים תלונות על אירועים שהתרחשו בעת ההפגנות בעזה. עובדה זו מצוינת במפורש גם במענה שהעביר הצבא ליש דין ב-20.6.2019 בנוגע לתלונות ודיווחים שהתקבלו בשנת 2018. הנתונים המפורטים [במכתב זה](#) ביחס לרצועת עזה כוללים 32 תלונות על מקרי ירי בלבד, מתוכם 11 מקרי מוות ו-21 מקרי פציעה - נתון שבוודאי לא יכול להקיא את כלל התלונות והדיווחים על מקרי פציעה שנגרמו בהפגנות ברצועת עזה.

20 הפרקליטות הצבאית, **האירועים בעזה: שאלות ותשובות - חקירת טענות להתנהגות בלתי הולמת (באנגלית) (בלבד)**, אתר הפרקליטות הצבאית (פברואר 2019). ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.

21 נתונים שאסף משרד האו"ם לתיאום עניינים הומניטריים (OCHA) מעלים כי כרבע מהפצועים בהפגנות נפגעו מאש חיה ועוד כ-1,500 איש נפגעו מירי כדורי גומי. ראו באתר OCHA: <https://www.ochaopt.org/content/humanitarian-snapshot-casualties-context-demonstrations-and-hostilities-gaza-30-mar-2018-0>. ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.

22 על פי **דיווח** באתר בצלם, 6,300 מתוך יותר מ-14 אלף פצועים שפונדו לטיפול בבתי חולים נפגעו מאש חיה של חיילים. תחקירי בצלם ראינו 406 מפצועים אלה, ביניהם 63 קטינים, על אופי הפציעות והנסיבות שבהן נפגעו, ומהנתונים עולה

הפועל ברצועת עזה מדווח כי הוא לבדו העביר לרשויות הצבא 184 תלונות על חשד להפרות הנוגעות לאירועי הפגנות השיבה²³ - כך ש-60 התלונות על מקרי מוות שהגיעו מארגוני זכויות אדם שעליהן דיווח הצבא הן לכל הפחות מספר חלקי ביותר מכלל התלונות שהועברו לידיעת רשויות הצבא.

מרכז אל מיזאן לזכויות אדם (מركز الميزان لحقوق الإنسان), אחד הארגונים המרכזיים ברצועת עזה המייצג רבים מהנפגעים בהפגנות, הגיש לפרקליטות הצבאית 81 תלונות על חשד לפגיעה בלתי חוקית במפגינים פלסטינים במסגרת הפגנות השיבה - 44 מתוכן בעקבות אירועים שבהם נהרגו מפגינים, ו-37 בעקבות מקרי פציעה. בתגובה מסר הצבא לארגון כי 7 מהתלונות הובילו לפתיחה בחקירה פלילית וכי 4 תלונות נוספות נסגרו ללא פתיחה בחקירה, כולן בעקבות מוות של מפגינים; לגבי יתר התלונות הארגון לא קיבל עדכון על החלטה בעניינן. אף אחת מ-37 התלונות על מקרי פציעה שהעביר מרכז אל מיזאן לידיעת הצבא לא הביאה לפתיחה בחקירה עד כה.²⁴

נתונים אלה עשויים לתמוך במידע שנמסר ישירות על ידי הצבא, על כך שמנגנון הברור העובדתי עוסק אך ורק בבדיקת תלונות על מקרים של מות מפגינים; לגבי מקרי פציעה, קיים חשש כי אלה כלל לא נבדקים על ידי מערכת החוק הצבאית. אם כך הדבר, הרי שמדובר במחדל אכיפת עצום של קיום הליכי בדיקה וחקירה בהתאם לתוצאות האירוע ולא בהתאם לנסיבותיו.

קשה לקבל הבחנה שרירותית שכזאת בין מקרה שבו אדם נהרג - ועל כן תלונה בעניינו תועבר לבדיקה של המנגנון - לבין מקרה שבו תלונה על פציעה חמורה של אדם אינה נבדקת כלל, רק משום שאותו אדם נשאר בחיים. הניסיון מראה כי לעתים ההבדל בין גרימת פציעה לגרימת מוות הוא מקרי ותלוי נסיבות ומזל - בחלק מהמקרים הפציעה הובילה כעבור זמן למוות - ובכל מקרה אין הוא משליך על שאלת החוקיות של התנהגות החיילים הפוגעים. גם ועדת טירקל, בהתייחסה לסוגיית החובה לחקור פעילות אכיפת חוק במסגרת עימות מזוין, לא התמקדה בחובה לחקור אך ורק מקרים שבהם שימוש בכוח גרם למוות של אדם שאינו מעורב בלחימה, והזכירה באותה נשימה את החובה לחקור גרימה של פציעה חמורה וגרימת מוות.²⁵

מדיניות של התמקדות בחקירת מקרים חמורים וקשים בלבד, או במקרה זה מקרי מוות בלבד, מתיישבת היטב עם מגמה כללית שיש דין מזהה בשנים האחרונות, של פתיחה בחקירות פליליות נגד חיילים החשודים בפגיעה בפלסטינים אך ורק כאשר מדובר במקרים חמורים מאוד. הנתונים הכלליים שאסף יש דין בנוגע לאכיפת החוק כלפי חיילים החשודים בפגיעה בפלסטינים מראים כי כ-90% מהחקירות של אירועי ירי נגד פלסטינים שנפתחו בשנים 2017-2018 נגעו לגרימת מוות,

23 כי מרבית הפצועים מירי נורו כאשר לא שהו בסמיכות מיידית לגדר ולא נטלו חלק פעיל בהפגנות. לנתונים המלאים ולדיווח על פצועי ההפגנות, ראו ידיעה מנובמבר 2018 באתר בצלם: [שבעה חודשים של הפגנות ליד הגדר בעזה](#); [למעלה מ-5,800 פצועים מירי חי](#). ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.

24 ארגון PCHR, [Killing of 5 Palestinians, including 3 Children, at GMR Protests](#), 4.5.2020. ביקור אחרון באתר: 12.8.2020. עוד עולה מהנתונים כי נכון למאי 2020, הפרקליטות הצבאית עידכנה את הארגון בתוצאותיהן של 22 בלבד מתוך 184 התלונות שהוגשו: ב-14 תלונות הוחלט לפתוח בחקירה, 8 נסגרו בשל היעדר חשד לביצוע עבירה פלילית.

25 על פי מידע שהעביר מרכז אל מיזאן במענה לבקשת יש דין בדוא"ל ב-2020.7.27 וב-2020.7.20.

26 הוועדה שוכנעה כי במסגרת עימות מזוין יש הבדל בין השימוש בכוח במסגרת לחימה של ממש לבין השימוש בכוח במסגרת פעולות אכיפה. בניגוד להקשר של פעולות אכיפה, מוות או פציעה של אזרח במהלך לחימה של ממש אינם מקימים באופן מידי חובת חקירה. עם זאת, נדרשת הערכה עובדתית כל אימת שעולה צורך להבהיר את הנסיבות על מנת לקבוע אם קיים חשד סביר לפעולה אסורה [...] הערכה זו עשויה להוביל בהמשך הדברים לחקירה. לעומת זאת, מקום שכוח גרם לפציעה חמורה או למוות של אדם במסגרת פעולות של אכיפת חוק, קיימת חובת חקירה. "דו"ח טירקל, החובה לחקור פעילות אכיפת חוק במסגרת עימות מזוין, עמ' 95.

וכי עשרות רבות של תלונות על אירועי פגיעה - כולל פגיעות קשות - נסגרו על ידי הצבא וכלל לא הביאו לפתיחה בחקירה.²⁶

מושכים זמן: המנגנון לבירור עובדתי איטי

על פי נתונים שמסר הצבא, בסך הכל הועברו לבדיקת המנגנון **231 אירועי מוות** של פלסטינים בהפגנות בסמוך לגדר עם רצועת עזה.²⁷ מתוכם הסתיימה עד כה בחינתם של 96 מקרים: ב-14 מקרים הורה הפצ"ר על פתיחה בחקירה פלילית בעקבות חשד לביצוע עבירות פליליות מצד חיילים, ב-43 מקרים הוחלט על סגירת התיק ללא פתיחה בחקירה, ושאר 39 המקרים היו עדיין בבחינה בעת העברת הנתונים ליש דיין.

נוסף על 14 המקרים שבהם הורה הפצ"ר על פתיחה בחקירה פלילית בעקבות בדיקת המנגנון, שלושה מקרים נוספים שבהם נהרגו תושבים פלסטינים במהלך ההפגנות הביאו לפתיחה בחקירה פלילית ללא מעורבות המנגנון, בעקבות מידע שהגיע לצבא ולאחר עיון בתחקירים במצעים. **בכך מסתכם מספר החקירות הפליליות שנפתחו בצבא בחשד לעבירה פלילית הקשורה למוות של מפגינים פלסטינים ב-17 חקירות.**

מתוך 17 המקרים שבהם הפרקליטות הצבאית הורתה על פתיחה בחקירה פלילית, **הסתיים נכון למרץ 2020 הטיפול בתיק חקירה אחד והוגש בו כתב אישום נגד חייל.** בנתונים שמסר הצבא ליש דיין נטען כי בתיק נוסף זמן חייל לשימוע לקראת הגשת כתב אישום, אך בדיקה מעמיקה יותר מצד יש דיין העלתה כי מדובר במקרה שכלל לא קשור להפגנות השיבה.²⁸ יתר 15 התיקים שבהם נפתחה חקירה נותרו עדיין בשלבים שונים של בירור וטיפול.

המסקנה הכוללת ביותר מהנתונים היא **קצב העבודה האיטי מאוד של מנגנון הבירור המטכ"לי:** בעוד שאחת המטרות המרכזיות של עצם הפעלת המנגנון הייתה הצורך להבטיח מהירות ואפקטיביות של מנגנוני החקירה והאכיפה בבירור חשדות, הנתונים מעידים בעיקר על התמשכותם הבלתי סבירה

26 ראו דף הנתונים: [אכיפת החוק על חיילים החשודים בפגיעה בפלסטינים וברכושם - סיכום נתוני 2017-2018](#), יש דיין (נובמבר 2019), פרט עמ' 7-8.

27 נוסף לאירועים אלה, ב-40 מקרים שבהם נהרגו פלסטינים הם זוהו על ידי הצבא כ"מחבלים המעורבים בפעילות טרור", ועל כן אירועים אלה כלל לא הועברו לבדיקת מנגנון הבירור ולא התקיימה כל בדיקה בעניינם. על פי תשובות הצבא לבקשות של יש דיין על פי חוק חופש המידע, ראו הערת שוליים מס' 18.

28 בירור עם מרכז אל מזאן לזכויות אדם, המייצג את הפלסטיני שנורה למוות באירוע זה, מעלה כי מדובר באירוע שכלל **לא קשור להפגנות השיבה.** האירוע התרחש ב-14 בנובמבר 2018 סמוך לחוף הים בחלקה הצפוני של רצועת עזה, כאשר חייל ממחטיבת הצנחנים ירה למוות בנוואף אחמד מוחמד אל-עטאר, דיג בן 23 מבית להיא. המידע מתיישב גם עם נתוני ארגון בצלם המופיעים באתר הארגון ([פלסטינים שנהרגו בידי כוחות הביטחון הישראליים ברצועת עזה, לאחר מבצע "עופרת יצוקה"](#)), באתר בצלם). בעקבות השימוע הוגש כתב אישום נגד החייל, ודיווח על כך בתקשורת הישראלית חזר על המסר השגוי לפיו מדובר בכתב אישום שני שהוגש בעקבות ירי על מפגינים באירועי השיבה. ראו: משה שטיינמץ, "חייל שירה למוות בפלסטיני בניגוד לנוהל - ירצה עבודות שירות", **כאן תאגיד השידור הישראלי**, 4.6.2020. על פי מידע שמסר הצבא בתגובה לדיווח העיתונאי, החייל שהועמד לדין ירה אל עבר קבוצת פלסטינים בשלב שבו כבר התרחקה מהגדר, מבלי לקבל על כך אישור ממפקדו ובניגוד לכללי הפתיחה באש. החייל הואשם בעבירה מתחום המשמעת של חריגה מסמכות עד כדי סיכון חיים או בריאות, וכן בעבירה של חבלה ברשלנות. עוד עולה מהדיווחים כי גם כתב האישום הזה הסתיים בהרשעה במסגרת עסקת טיעון מקלה, וכי על החייל הורה - שבינתיים השתחרר משירות צבאי - נגזרו 45 ימי עבודות שירות והורדה לדרגת טוראי. ראו הודעה לתקשורת מתאריך 22.6.2020 באתר אל מייזאן: [Israeli Soldier Given Derisory Sentence for the Unlawful Killing of a Palestinian Fisherman](#). ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.

של הליכי הבדיקה והחקירה. **שנתיים לאחר תחילת האירועים, כ-80% מכלל האירועים שהועברו לבדיקת מנגנון הבירור נמצאים עדיין בשלבי בדיקה או חקירה.** על פי הנתונים שהעביר הצבא, מערכת אכיפת החוק הצבאית סיימה את הטיפול ב-45 מקרים בלבד: 43 מקרים שבהם הפצ"ר הורה על סגירת התיק ללא פתיחה בחקירה, ועוד 2 חקירות פליליות שלטענת הצבא הטיפול בהן הסתיים - אף שכאמור, אחת מהן כלל לא קשורה להפגנות השיבה ועסקה באירוע שבו נהרג דייג פלסטיני בצפון רצועת עזה, באזור שכלל לא התקיימו בו הפגנות (לפרטים נוספים על האירוע ראו הערת שוליים מס' 28).

בטיפול מנגנון הבירור עצמו נמצאים עדיין **135 אירועים שטרם הושלמה בחינתם (58% מכלל הדיווחים שהועברו לבדיקה).** עובדה זו מקבלת את מלוא משמעותה כשלוחקים בחשבון כי השלמת העבודה של מנגנון הבירור אינה סוף המסלול מבחינת שלבי החקירה והאכיפה, אלא למעשה רק השלב הראשון, המקדמי, שנועד לאפשר ביצוע חקירה אפקטיבית על פי כל כללי המשפט הבינלאומי. לאחר מכן תידרש עוד המתנה להחלטה של הפצ"ר אם לפתוח בחקירה - שלב שמניסיון יש דין עלול לקחת חודשים ארוכים, ובמקרים חריגים אף שנים; במקרים שבהם יוחלט על פתיחה בחקירה יידרש עוד זמן לביצוע החקירה ולמיצויה, ולאחר מכן שלב נוסף של המתנה לקבלת החלטה של הפצ"ר אם להגיש כתב אישום או לסגור את תיק החקירה.

האיטיות שבפעולת המנגנון גורמת לכך שגם אם יוחלט בעתיד על פתיחה בחקירות נוספות לבירור חשדות הקשורים למקרי מוות של מפגינים, קשה לראות כיצד יוכלו חקירות אלה להיות רציניות, ממצות ואפקטיביות בחלוף זמן כה רב מעת האירוע. נוסף על כך, יש לזכור כי החומר שנאסף בידי מנגנון הבירור נותר חסוי, ובמובן זה חקירה פלילית - אם תיפתח - תתחיל באיסוף חומרים מההתחלה.²⁹ סביר להניח שחלק לא קטן מהחיילים שהיו בהפגנות והיו אחראים לירי שממנו נפגעו ונהרגו מפגינים אינם בשירות פעיל עוד, וגם במקרים שבהם החיילים עדיין בצבא, מערכות החקירה יתקשו מאוד לאסוף ממצאים ועדויות שיאפשרו לקיים חקירה רצינית של האירועים.

ועדת טירקל, שעסקה בהתאמת עקרונות המשפט הבינלאומי למדיניות החקירות בישראל, המליצה כי על מנת לקיים את חובת החקירה כפי שהיא מפורטת בדין הבינלאומי הצבא יקבע בנהלים "מסגרת זמנים בת שבועות בודדים" שבה יהיה על הפצ"ר להחליט אם לפתוח בחקירה על בסיס החומר שלפניו. במקרים שבהם נדרש קיום של בדיקה עובדתית בטרם קבלת החלטה על פתיחה בחקירה, הוועדה קבעה כי על הפצ"ר להורות "לצוות ההערכה העובדתית לבדוק את נסיבות האירוע בתוך פרק זמן שיהיה קצר מפרק הזמן שנקבע להחלטה בדבר פתיחה בחקירה".³⁰

ועדת צ'חנובר שקמה בעקבות פרסום מסקנות ועדת טירקל על מנת להמליץ על דרכי יישום, נקטה עמדה גונקרטית יותר והמליצה כי ראש מנגנון הבירור העובדתי יעביר את ממצאי המנגנון לפצ"ר **בתוך 30 יום** מתחילת הבירור, וכי הרמטכ"ל או סגנו יוכלו להאריך את פרק הזמן הזה לתקופות קצובות **שלא יעלו על 45 יום**, ותוך ציון הטעמים לכך. הוועדה הוסיפה כי במקרים שבהם הפצ"ר יסבור כי הוא זקוק למידע נוסף לצורך קבלה על החלטה בחקירה הוא יהיה רשאי לדרוש מצוות

29 העובדה כי ממצאי המנגנון משמשים גם להפקת לקחים מבצעיים הופכת אותם לחסויים, על מנת להבטיח את שיתוף הפעולה המלא של חיילים ומפקדים המשתתפים בתחקיר. סעיף 539א לחוק השיפוט הצבאי קובע כי חומר התחקיר יהיה חסוי בפני כל אדם ויימסר רק לגופים בצבא שהתחקיר דרוש להם לצורך מילוי תפקידם. בסעיף 539א (ב) (2) מצוין במפורש כי "חומר התחקיר לא יימסר לגוף חוקר".

30 **זו"ח טירקל**, המלצה מס' 6: ההחלטה בדבר פתיחה בחקירה, עמ' 322.

הבדיקה להעביר התייחסות להערותיו בתוך תקופה שתוגבל ל-30 יום.³¹ עוד המליצה ועדת היישום על קביעת מסגרת זמנים לקבלת החלטה אם לפתוח בחקירה פלילית, והציעה כי פרק זמן זה יוגבל ל-14 שבועות ממועד קבלת התלונה, והוסיפה שבמקרים חריגים יהיה ניתן להאריך תקופה זו ב-14 שבועות נוספים לכל היותר.³²

המשמעות היא כי פרקי הזמן של הטיפול בתלונות לא עומדים אפילו בטווחי הזמן הנדיבים שנקבעו בהתייעצות עם הפרקליטות הצבאית ובהסכמתה. לגבי פעילותו של מנגנון הברור, ניכר כי הוא אינו מממש את המטרה המרכזית שהוגדרה על ידי ועדת טירקל כסיבה להקמתו: יצירת מערך נפרד להערכה עובדתית שיאפשר לפרקליטות הצבאית לקבל הכרעה מבוססת על "הערכה העומדת בתנאי המשפט הבינלאומי [...] קרי, הערכה מהירה ומקצועית, המסייעת לחקירה פוטנציאלית ואינה פוגעת בה".³³

התמשכותם הארוכה כל כך של הליכי הבדיקה והחקירה בעקבות אירועי עזה - חלקם מתנהלים כבר יותר משנתיים - מעידים כי לא הליכי הבדיקה המקדמית ולא הליך קבלת ההחלטה על פתיחה בחקירה על ידי הפצ"ר עומדים במסגרות הזמנים הכלליות שהתוותה ועדת טירקל. עובדה זו מעמידה בספק את יכולתה של ישראל לקיים חקירות רציניות ואפקטיביות של תלונות להפרה של דיני הלחימה בעקבות מותם של מאות מתושבי רצועת עזה במהלך הפגנות השיבה. ככל שהאינטרס הישראלי הוא למנוע חקירה אמיתית ויעילה של ההרג והפציעה של מאות מפגינים - נדמה שהשעון פועל לטובת ישראל.

פלסטינים מפנים מפגין פצוע במהלך הפגנה שהתקיימה ממזרח לעיר עזה בסמוך לגדר בין רצועת עזה לישראל, כחלק מהפגנות השיבה, 18 באוקטובר 2019 (צילום: מוחמד זענון, אקטיבסטיילס)

31 צוות לבחינה וליישום הדו"ח השני של הוועדה הציבורית לבדיקת האירוע הימי מיום 31.5.10 בנושא הבדיקה והחקירה בישראל של תלונות וטענות בדבר הפרות של דיני הלחימה על פי המשפט הבין-לאומי, **דין וחשבון** (אוגוסט 2015) [להלן **דו"ח צ'חנבר**], עמ' 16.

32 **דו"ח צ'חנבר**, עמ' 17-18.

33 **דו"ח טירקל**, המלצה מס' 5: הערכה עובדתית, עמ' 320.

ד. כתב אישום אחד וגזר דין מקל בעקבות הרג מפגין

מתוך 17 האירועים שבהם הורה הפרקליט הצבאי הראשי על פתיחה בחקירה פלילית בעקבות אירועי הפגנות השיבה ברצועת עזה, **בתיק אחד בלבד** הסתיים הטיפול ולאחר בחינת חומרי החקירה הוחלט על הגשת כתב אישום נגד חייל.

כתב האישום הוגש ב-26 בספטמבר 2019 נגד חייל מחטיבת גבעתי, בעקבות אירוע שבו נורה ונהרג עות'מאן ראמי ג'ואד חילס, בן 14 מהעיר עזה, בעת שטיפס על הגדר בהפגנה שהתקיימה מזרחית לעזה ב-13 ביולי 2018.³⁴ על פי כתב האישום, בעת שחילס התקרב לגדר והתחיל לטפס עליה, הנאשם ירה לעברו, ללא קבלת אישור ממפקדו ובניגוד להוראות הפתיחה באש ולהנחיות שניתנו. מותו של חילס נקבע בשטח.

תלונה על הפגיעה בחילס הוגשה לפרקליטות הצבאית בסיוע ארגון זכויות האדם העזתי אל מיזאן ב-4.9.2018, וכחודשיים לאחר מכן נפתחה חקירת מצ"ח.³⁵ הודעה למייצגי המתלוננים בדבר תוצאות החקירה נמסרה להם בדיעבד, במכתב מ-29.10.2019 שבו דיווחה להם הפרקליטות כי החקירה הסתיימה וכי החייל החשוד הועמד לדין והורשע בחריגה מסמכות.³⁶ גם דיווח על ההרשעה שפורסם בעיתונות הישראלית גורס כי בצבא "הסתירו את ההחלטה להעמידו לדין, את ההליך המשפטי ואת פסק הדין", וכי הצבא סירב לפרט מה היה הסעיף המקורי בכתב האישום נגד החייל לפני ששונה במסגרת הסדר טיעון.³⁷

כתב האישום מגלה כי בעקבות האירוע, שבו נהרג כאמור נער בן 14, החייל הואשם במסגרת עסקת טיעון בעבירה מתחום המשמעת בלבד, וכי בכתב האישום לא נותר זכר לעבירה הקשורה במעשה ההרג עצמו. על פי הפרקליטות הצבאית, "במסגרת החקירה לא נמצאו ראיות ברף הנדרש בפלילים המבססות קשר סיבתי בין הירי של החייל לבין פגיעה במפר הסדר".³⁸ עסקת הטיעון התקבלה והחייל הורשע ב-28.10.2019 בעבירה של חריגה מסמכות עד כדי סיכון חיים או בריאות (סעיף 72 לחוק השיפוט הצבאי). עונשו הסתכם ב-30 יום של עבודות צבאיות, מאסר על תנאי והורדה לדרגת טוראי.

ההעמדה לדין בעבירה מתחום המשמעת בלבד, קולת העונש, ובמידה מסוימת גם המאמצים להסתיר מעיני הציבור את ההליך המשפטי - כל אלה תורמים להעברת המסר שמשדרת מערכת איכפת החוק הצבאית לחיילים: מתן חסינות מוחלטת והיעדר אחריותיות על נטילת חייהם של פלסטינים.

34 תיק בית דין צבאי זרוע היבשה (מחוזי) 286/19, התובע הצבאי נגד סמל א' מ'.
35 על פי דיווח עיתונאי, תחקיר מנגנון הבירור המטכ"לי שבחן את האירוע לא המליץ לפתוח בחקירה לבדיקת מותו של חילס, והחקירה נפתחה בהוראת הפרקליט הצבאי הראשי לאחר שהתעורר חשד כי החיילים ביצעו ירי שלא בהתאם לכללי הפתיחה באש. ראו: יניב קובוביץ וג'קי חורי, "נער פלסטיני נורה למוות על הגדר. לוחם שירה לעברו נידון לחודש עבודות שירות", **הארץ**, 29.10.2019.
36 ראו דיווח על הפרשה באתר אל מיזאן: <http://mezan.org/en/post/23599>. ביקור אחרון באתר: 12.8.2020.
37 יניב קובוביץ וג'קי חורי, "נער פלסטיני נורה למוות על הגדר. לוחם שירה לעברו נידון לחודש עבודות שירות", **הארץ**, 29.10.2019.
38 הפרקליטות הצבאית, **דו"ח הפעילות לשנת העבודה 2019**, עמ' 15.

ה. סיכום

יותר משנתיים לאחר שהחלו הפגנות השיבה ברצועת עזה, בהן נהרגו כ-215 פלסטינים ונפצעו אלפים, עדיין חסר מידע רב על אופן הטיפול של הצבא בתלונות על הרג ופגיעה של מפגינים. מספר התלונות הכולל שהועבר לצבא אינו ידוע, הקריטריונים להעברת התלונות לבחינתו של מנגנון בירור עובדתי שנועד לבחון את נסיבות האירוע בטרם קבלת החלטה על פתיחה בחקירה פלילית אינם ידועים, הרכב המנגנון אינו ידוע, ומעל הכל - התשובה לשאלה מתי תסתיים בחינתם של האירועים אינה ידועה.

מנתונים שהעביר הצבא ליש דין עולה כי למנגנון הבירור העובדתי הועברו 231 אירועים שבהם נהרגו מפגינים פלסטינים. נכון למרץ 2020, **80% מכלל האירועים האלה נמצאים עדיין בהליכי בדיקה של המנגנון או חקירה של מערכת אכיפת החוק הצבאית.** נוסף לקצב העבודה האיטי של המערכת הנתונים חושפים גם כי המנגנון כלל לא בוחן את נסיבות פגיעתם - לעתים החמורה - של מאות מפגינים שנפצעו מאש חיה של חיילים, ולא מבקשת אפילו לבדוק אם הירי שגרם לפגיעות היה חוקי.

כתב האישום הבודד שהוגש בעקבות הריגתו של נער בן 14 והאופן המקל כל כך שבו הסתיימו ההליכים המשפטיים בעניינו, על רקע הנתונים הכלליים על פעילות מנגנון הבירור העובדתי ומערכת אכיפת החוק, חושף שרשרת של מחדלים בכל אחד משלבי העבודה: הליכי בדיקה בררניים (מקרי פגיעה כלל לא נבדקים) וארוכים (השלמת בדיקתם של 96 מתוך 231 מקרים) מצד מנגנון הבירור המטכ"לי; איטיות בקבלת החלטה על פתיחה בחקירה מצד הפרקליטות הצבאית (56 מתוך 96 אירועים שהועברו לבחינת הפרקליטות); מיעוט בחקירות פליליות (14 בעקבות עבודת מנגנון הבירור ועוד 3 ללא בדיקה של המנגנון, ובסך הכל 17 חקירות) שהניבו רק כתב אישום אחד; ובסופה של השרשרת - כישלון התביעה הצבאית להעמיד לדין בעבירה הקשורה להמתה והרשעה של החייל הנאשם בעבירה מקלה מתחום המשמעת. ממצאים אלה מצטרפים למידע קודם שפירסמו יש דין ורבים אחרים, המעיד על אי תפקודה של מערכת אכיפת החוק ועל מתן חסינות לחיילים ישראלים מפני העמדה לדין בעקבות פגיעה בפלסטינים.

השילוב של הוראות פתיחה באש מתירניות כלפי מפגינים לא חמושים ביחד עם מערכת אכיפת חוק הפועלת כדי למנוע חקירה אמיתית ויעילה של הרג מפגינים הוא שילוב קטלני. המשמעות היא אבדן מצער ומיותר של חיי אדם רבים, היעדר אחריות בעקבות פגיעה בחפים מפשע והותרתם של תושבי רצועת עזה חסרי הגנה אל מול האפשרות של נטילת חייהם.